

SAYILARIN GİZEMLİ DÜNYASI: KÜLTÜR VE EDEBİYATTA SAYI SEMBOLİZMİ

Kenan Bozkurt¹, Hacer Bozkurt²

¹Batman Üniversitesi Rektörlüğü, 72060, Batman

²Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Matematik Bölümü, Batman

*kenan.bozkurt@batman.edu.tr

Özet: Sayılar, günlük hayatta nicel değerlendirmelerin temel elemanı olarak yer alan bir işaretler sistemidir. Nicelik yönünden, zaman ve mekân üzerinde konumlandırılan bu sistem, günlük hayatta matematiksel kullanımlarının dışına çıkarak kazandıkları değerlerle yeni bir kimliğe bürünür. Bu kimliğin belirleyicileri, her toplumun az çok alışverişte bulunduğu diğer toplumların kültürleri ve sosyal yaşantılarıdır. Temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış dini inançlar, tecrübeler, esinlenmeler sayılar etrafında gelişen, nitel denilebilecek değerlerin kaynağı olarak gösterilebilir.

Bu bildirimizde kültür ve edebiyatımızda sıkça kullanılan 1, 3ve 40 sayılarının sahip oldukları nitel anlamlar üzerinde durularak bu sayıların kullanımları örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sayılar, sayı sembolizmi, kültür ve edebiyat.

MYSTERIOUS WORLD OF NUMBERS: SYMBOLISM OF NUMBERS IN CULTURE AND LITERATURE

Abstract: Numbers are systems of signs that take place as main elements of quantitative evaluations in Daily life. These systems, which are quantitatively situated upon time and space, acquire new qualifications (identity) by means of their values obtained independently of mathematical usages in Daily life. Determinatives of this identity are cultures and social experiences of other societies with which every society more or less interchanges. Religious beliefs coming to light during unknown times, experiences, inspirations may be shown as sources of values that have progressed by means of numbers and may be described as qualitative.

This study focuses on qualitative meanings made of the numbers 1,3 and 40 that are mostly used in both of our culture and literature, in this respect; it is also aimed at explaining about usages of these numbers, by means of examples.

Key words: Numbers, symbolism of numbers, culture and literature.

¹ Batman Üniversitesi Türk dili ve edebiyatı öğretmeni.

² Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi matematik araştırma görevlisi.

1. GİRİŞ:

Kültür, dille beraber milletlerin oluşumunda önemli rol oynayan unsurlardan biridir. Kültür ve dil, uzun bir zaman dilimi içinde sürekli farklı kültürlerle etkileşime girerek gelişimine devam eder. Bu gelişim sürecinde belli bir birikime sahip olan sayılar ve sözcüklere, çeşitli anlamlar yüklenerek bunlar, farklı amaçlarla kullanılır. Dilde oluşan bu anlam değişimi, insanın düşünce mekânizması arasındaki ilişkiden hareketle anlam kazanan sayı sembolizminin doğuşuna zemin hazırlar. Bu durum sayıların sadece matematiksel işlemlerde değil, aynı zamanda ruhsal yaşantının alanı olan iç dünyamızın ifade şekli olarak da önem kazandığını göstermesi³ bakımından önemlidir.

Her toplum, kültürel tarihi içinde çeşitli nesnelere, kelimelere ya da kavramlara değerler yükleyerek onlara simgesel özellikler kazandırır.⁴ Sayıların kazandığı bu anlam, kültürün önemli bir parçası olan ve önemli bir ayağını oluşturan edebiyata yansyarak toplumun mitolojik dönemlerden günümüze kadar geçen süre içinde geçirdiği değişimlere tanıklık yapar. Edebî eserlerde yazarın kullandığı semboller, dışa vurulamayan duygulara ışık tutar. İnsanın iç dünyasındaki parçalanmalar sembollerle daha açık bir şekilde yansıtılır.⁵

Batıl inançlardan bilimsel çalışmalara kadar pek çok alanda karşımıza çıkan sayılar, matematiğin yanı sıra sosyal bilimlerde de başvurulan bir kaynaktır. Temelde evrensel geçerliliğe sahip anlamları olmasına rağmen bazı sayılar, bazı kültürlerde daha sık bir şekilde işlenirken bazı sayıların ise daha az ele alındığı görülür. Halk arasında "üç", "dört", "beş", "yedi", "dokuz" ve "kırk" gibi bazı sayılara özel anlamlar yüklendiği ve bu sayıların kutlu sayıldıkları halk ürünleri olan masal, hikâye, deyim, atasözü, efsane ve batıl inançlarda açıkça görülmektedir. Biz de bu bildirimizde bir, üç ve kırk sayılarının edebiyatta ve halk kültüründe kazandığı anlamlar ve kullanımları üzerinde duracağız.

2. BİR SAYISI:

Bir, sayı sisteminin ilk sayısı olup sadece kendisine bölünebilen ve her sayıya nüfuz edebilen bir sayıdır. Bir, her zaman aynı ve değişmezdir, bu yüzden kendi kendisiyle çarpıldığında yine kendisini verir.⁶ Sembolik olarak herke-

³ Ebru Burcu Yılmaz, Hikâye ve Romanlarda Sembol Dilinin Görüntüleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Bilig*, Kış 2011, Sayı:56, s. 51.

⁴ Ahmet Özgür Güvenç, *Kırk Sayısının Halk Edebiyatı ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme*, A.Ü. Türk Dili Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 41, Erzurum 2009, s. 85-86.

⁵ Yılmaz, s.51.

⁶ Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011, s. 51.

sin ilk defada söyleyebileceği gibi “tek ve mutlak” olanı sembolize etmektedir. Bir sayısı, parçası olmasa da her sayıyı bölebilir. Bununla birlikte parçalardan çok yeni birimleri doğurur. Bir sayısının bir başka özelliği de kendinden önce başka sayı gelmemesidir. Kendinden önce gelen sıfır ise hiçliği sembolize eder. Bir de hiçliği takip eder ve diğer tüm sayılar ondan türer. Burada “Bir” in yaratıcılık işlevi de ortaya çıkar.

Bir sayısı, İslam’da tek olan Allah’ı temsil eder. Hem “Allah” sözcüğünün hem de Arap alfabesinin ilk harfi olan elif, 1 şeklindedir. “Elif” in ebced hesabındaki sayısal değeri 1 olduğundan⁷ elif vahdeti, yani her şeyin ilki olan Allah’ı temsil ettiğine⁸ inanılır. Ayrıca elif bir noktadan meydana gelir. Diğer tüm harfler de eliften meydana geldiği ve diğer harfler de elifin farklı şekillere sokulmuş hali olduğundan bütün varlıkların Allah’tan zuhûr ve sudûr et-mesi, tüm harflerin eliften çıkmasına benzetilir.⁹ Elif ve elf yazılış bakımından aynı olduklarından elif ve elf tevriyeli kullanılarak hem Allah’ın birliği hem de Allah’ın bin ismi simgelenmek istenir.¹⁰

Elif ve Allah’ın birliği arasındaki bu bağlantı sanatçılara kinaye ve söz oyunu için olağanüstü bir olanak sunmaktadır.¹¹ Tekke şiirinde sufi şairler, vahdetin karşılığı olarak kul-landıkları elifi ilahi olanda tamamen yok olmayı ve sonra Allah’ın kendi ağzından, kendi birlik inancını dile getirdiği şekilde formüle etmiştir.¹² Bu formülün temelini “ lâ ilahe illal-lah” ile Allah’ın dışında her şeyin şirk kabulü oluşturur ve mutlak olan bir dışında her şeyin reddini ortaya koyar. Bu edebiyatın şairlerinden Muhyî ve Yunus Emre bunu, şu dizelerde açıkça ortaya koymuştur:

<i>Dört kitabun mânâsı bellidür bir elifde</i>	<i>Muhyî sana olan himmet</i>
<i>Sen elifi bilmezsin bu nice okumakdur</i>	<i>Aşık isen cânâ minnet</i>
<i>Yedi mushafın manisi bellidür bir elifte</i>	<i>Elif Allah, mim Muhammed</i>
<i>Dedirtmeniz bana, ben bu yoldan azaram</i>	<i>Kisvemizdedir dâlimuz (Muhyî)</i>

(Y.Emre)

⁷ Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2010, s.221.

⁸ Ethem Cebecioğlu, Tasavvufi Terimler Sözlüğü, Anka Yayınları, İstanbul 2005, s. 189.

⁹ Süleyman Uludağ, Tasavvufi Terimler Sözlüğü, Marifet Yayınları, İstanbul 1999, s.167.

¹⁰ Uludağ, s. 167.

¹¹ Schimmel, s.56.

¹² Schimmel, s. 52.

Tekke edebiyatı içinde değerlendirebileceğimiz Alevî-Bektaşî şiirlerinde de her şeyin mutlak yaratıcısı olan Allah'ı "bir" sayısı karşılar ve Allah'ın birliği "bir" ile vurgulanır:

Onlar birdir bir oluptur

Şah-ı Merdan kullarıyız

Halk içinde sır oluptur

Biz biriz birkaç değiliz

Tecellide nur oluptur

Kanaat ile yürürüz

Allah bir Muhammet, Ali (P. Sultan Abdal) İllâ tokuz aç değiliz. (Hatayî)

Divan şiirinde sevgili kavramı, tasavvufun 13. yüzyılda Doğu şiirine hakim olmasıyla beraber nitelik değiştirerek soyutlaşmıştır. Bu soyutlanma sevgilinin şiirlerde hem karşı cinsi, hem hemcinsi hem de Allah'ı çağrıştıracak şekilde kullanmasını mümkün kılarak onun etrafında belli mazmunların oluşmasını sağlamıştır. Elif ya da servi mazmunuyla sevgilinin boyu anlatılmak istendiği gibi Allah'ın birliği de vurgulanmak istenmiştir. Burada elifle beraber servinin de kullanılması servinin elife olan benzerliğindedir. Serviye atfedilen bu birlik formunu Fuzûlî'nin şu beytinde açıkça görmek mümkündür:

Sero ser-keşlük kılur kumrî niyâzından meger

Dâmenin duta ayağına düşe yalvara su. (Fuzûlî)

Divan şiirinin roman ve hikâyeleri olan mesnevilerde de bire dayalı bir anlatımın varlığı söz konusudur. Leyla u Mecnun, Hüsrev u Şirin, Cemşid u Hurşid, Hüma u Hümayun gibi mesnevilerde kahramanlar, ailelerinin tek çocuklarıdır. Genelde bu çocuklar, anne-babanın olağanüstü bir kişinin verdiği kutsal meyveyi yemeleri ya da adadığı adakların sonucu doğarlar. Verilen meyve genelde bir tane olup her bir ebeveynin bir yarıyı yemeleriyle çocuk doğar.

Bir sayısı masallarda, halk hikâyelerinde, deyim ve atasözlerinde de temel bir form olarak karşımıza çıkmaktadır. Masallarda döşeme adı verilen klişe bölümlerin "bir varmış bir yokmuş, bir padişahın bir güzel kızı/oğlu varmış" şeklinde başlamaları, halk hikâyesi kahramanlarının mesnevilerde olduğu gibi ailenin tek çocuğu olmaları bu anlatılardaki bir sayısının önemini ortaya koymaktadır.

3. ÜÇ SAYISI:

Üç sayısı dini inançlara, mitolojiye ve halk kültürünün birçok alanına sirayet eden önemli sayılardan biridir. "Kapsayıcı sentez"¹³ olarak tarif edilen "üç", "başı, ortası ve sonu olan" ilk "gerçek sayı" olarak görülür. İlk geometrik şekil, üç noktayla

¹³ Schimmel, s. 69.

işaretlenen ve üç çiz-giyle çizilen “üçgen” dir. Pisagor üçgeni kozmik anlamda “gelişmenin başlangıcı” olarak yorumlar. Çünkü dikdörtgen ve altı uçlu yıldız gibi geometrik figürler üçgenden elde edilebilir.¹⁴ “Mükemmellik ve bütünlük sayısı” ve “kesin saymanın üst sınırı” sayılan üç, aynı zamanda “belirsiz çokluğun bir ifadesi” olarak görülür ve “basit yuvarlak bir sayıya çevrilebilir.”¹⁵ Özellikle üçlü kümeler “gizemli sayılar” dan çok “yuvarlak sayılar” olarak işlev görür.

Bir sembolik değer olarak baba-anne ve çocuk şeklinde kutsal bir birleşim ve onun sonucu olan çocuğu ifade ettiği gibi beden-can-ruh üçlemesi şeklinde insanı sembolize etmek için de kullanılmıştır. Sembolize edilen üçlü yapı ilk Türk inançlarında gök-yer-yeraltı üçlemesi ve üçlü tanrı düşüncesiyle kutsallık kazanmış; eski Mısır, Sümer, İran ve Yunan mitolojisinde de üç tanrı formuyla bu yerini korumuştur. Bu tanrı üçlemesi semavi olan Hristiyan inancında “Baba-Oğul-Kutsal Ruh/Meryem” üçlemesine dönüşmüştür.

Mitolojik dönemlerde üçlü tanrı şeklinde kendini gösteren üçleme ve üç sayısı etrafında oluşan değişik sembolik anlamlar, Anadolu’da gelenek ve göreneklerde, inançlarda ve edebi ürünlerde farklı şekillere bürünerek kendini göstermiştir. Anadolu’da çok eski dönemlerden bu yana üç sayısına kutsal ya da uğurlu kabul edilen birtakım anlamlar yüklenmiş gerek dinî hayatta gerekse günlük yaşamda gerçekleştirilen birtakım pratiklerde için söz konusu manevî anlamlardan yararlanma yoluna gidilmiştir. Anadolu’nun pek çok köşesinde karşımıza çıkan yatır ve ziyaretler çevresinde üç kez dönmek, üç defa okuyup üflemek, muhtelif olumsuzlukları def etmek için tahtaya üç kez vurmak, isteklerin yerine gelmesi için Fatihâ’yla beraber üç İhlas okumak, hastalıklardan korunmak için ocağa üç kez gitmek vb. uygulamalara sıkça rastlanmaktadır.

Üç sayısı halk anlatılarında da görülür. Halk anlatıları, ayrıntılara inme tekniğinden yoksun olduğu için seyircinin/dinleyicinin dikkatini çekmek ve konunun önemini vurgulamak için “yineleme ya da üçleme” tekniğinden yararlanır. “Anlatının boşluklarını doldurmak için” de yinelemeye başvurulur. “Yineleme her zaman üç sayısına bağlıdır. Üç, gelenekli anlatılarda karşılaşılan insan ve nesnelerin en yüksek sayısıdır.”¹⁶ “İlk ve son durumun önemi”ne göre, en önemli kişi önce gelir; fakat son gelen kişi “anlatının duygudaşlık doğurduğu kişi” dir. Bu kural da üçler kuralıyla ilgilidir ve üçüncü safhadaki son durum anlatının ağırlık merkezini oluşturur.¹⁷

¹⁴ Schimmel, s. 85.

¹⁵ Schimmel, s. 80.

¹⁶ Axel Olrik, Halk Anlatılarının Epik Kuralları, Ankara 2003, s. 180.

¹⁷ Bayram Durbilmez, Kırm Türk Halk Anlatılarında Sayı Simgesi, Milli Folklor, 2007, Yıl: 19, Sayı: 76, s. 178.

Bu üçleme kurallının en çok kullanıldığı anlatı türü masallardır. Masallarda üç sayısı kardeşlerle (üç kız, üç erkek), zamanla (üç gün üç gece), tabiatüstü varlıklarla (üç dev, üç peri kızı, üç başlı dev), hayvanlarla (üç karga, üç katır, üç eşek), yiyecek ve içeceklerle (üç yumurta, üç ekme, üç karpuz, üç tas su), insanlarla (üç arkadaş, üç kör, üç yardımcı, üç hoca, üç cezalı), eşyalarla (üç kırbaç, üç çatal-kaşık, üç bağ çubuk, sarayın önündeki üç taş, üç altın), iş yapmayla ilgili (üç ağır şart, üç işe gönderme, üç işi aynı anda yapma, üç nâra atma, üç defa saplama, hendeğin etrafını üç defa dolaşma) vd. olarak üç sayısı kullanılır.¹⁸ Aynı şekilde âşıklık geleneğinde âşık adayının gördüğü rüyada pirin elinden üç bade içmesi, üç formun âşıklık geleneğine yansımalarıdır.

Kürt dengbêj geleneğinde de üçe dayalı bir form, hikâyelerde sıkça görülmektedir. Aşığın sevgilisini "Bi sê denga" (üç kere) çağırması, kahramanının bir işe üç kere girişmesi ve ancak üçüncüsünde başarılı olması gibi özellikler üçe dayalı formun birkaç örneğidir. Halk anlatılarının başka bir türü olan destanlarda da üç sayısı sembol sayı olarak kullanılır. İlk Türk destanlarından biri olan Oğuz Kağan'da Oğuz Kağan, düşünde gördüğü yayı ve üç oku bul-durur, yayı ve üç oku çocukları arasında üçe böldürür. Manas destanında üç sayısına sürekli atıfta bulunulur. Dede Korkut hikâyelerinde ise üç sayısı kırk üç defa metinde tekrarlanır.

Kürt kültüründe üç sayısı büyülerde ve önleyici durumlarda gizemli bir sayı olarak karşımıza çıkar. Kürtlerde kurt ağzını bağlama inancında hayvanı kaybolmuş biri, bir bıçak ile din adamının yanına gider ve din adamı bu bıçağı alır, üzerine üç kez okuduktan sonra yavaş yavaş kapatır. Böylece kurdun ağzı bağlandığı için kayıp hayvanın doğada üç gün boyunca emniyette olduğuna inanılır. Hayvan bulunduktan sonra dualarla bıçak açılarak kurdun ağzı çözülür. Bu gelenek Nahçıvan Türkleri arasında da görülür.¹⁹

Bu sayı Kürt kültüründe iyileştirici olma özelliğiyle de kullanılır. Gözünde arpacık çıkmış biri amcası oğluyla evlenen bir kadının yanına gider ve kadın saçlarının ucunu göze üç gün boyunca üç kez sürdüğünde arpacığın iyileşeceğine inanılır. Nitekim vücuttaki mantarın elleri şifalı olduğuna inanılan hoca ya da koca karıların üç çarşamba mantarın üzerinde okumasıyla iyileştigine inanılır.

¹⁸ Saim Sakaoglu, Masal Araştırmaları, Akçağ yayınları, Ankara 1999, s. 67.

¹⁹ Bayram Durbilmez, Nahçıvan Türk Halk İnanışlarında Mitolojik Sayılar, Turkish Studies Volume 3/6 Fall 2008, s.215.

Toplumumuzda çocuğa isim verilince adı kulağına üç gün fısıldanır. Bazı ibadetlerde niyetler üç kez getirilir. Kürtlerde taziyeler genelde üç gün sürer ve ölünün üçüncü gününde mevlit verilir, Kuran okunur. Üçüncü günde yapılan bu uygulama ile ölünün ağzının açılacağı ya da sevaplarının artırılacağına inanılır. Evliliklerde din adamı eşlere üç kez “Kabul ettin mi?” diye sorar ve gelinin beline kırmızı kurdele üç kez sarılır, üçüncüde ise bağlanır. Aynı zamanda kurban kesimlerinde vekâletin kime verildiği üç kez tekrarlanır. İstiare uykusuna üç gece üst üste yatılır ve bu üç gece boyunca kimseyle konuşulmaz. Tövbeler genelde üç kez yapılır. Halk inancında önemli bir yeri olan muskalar da genelde üçgen şeklinde olur ve bunların kısmet açtığı, nazardan koruduğu, hastalıkları bertaraf ettiğine inanılır.

Üç sayısı Adana yöresinde kısmet açma geleneğinde de görülür. Genç kızın kısmetinin açılması için, çeyiz bohçası dualarla üç “cuma” açılır.²⁰ Evliya soyundan olduğunu söyleyen bir kadın da, kısmetinin kapalı olduğunu söylediği genç kıza bir dizi uygulama yapar: Kadın, eline aldığı üç ipe, kızın ve annesinin adlarını dualarla söyleyerek düğümler atar. Sonra düğümlenen iplerden birini, içinde su bulunan bir tase koyar, tastaki suyu genç kıza içirir. İplerden ikincisini, ateşte yakar. Üçüncü ipi ise, üstünde taşıması için genç kıza verir.²¹ Böylece kızın kısmetinin açılacağına inanılır.

Dini ve bazı milli bayramlarda da üç sayısının tekrarlandığı görünür. Ramazan Bayramı üç gün süreyle kutlanır. Fars, Kürt ve Türklerde Nevruz bayramı üç gün sürer. Yeni yılda şansın yaver gitmesi için ateşin üzerinden üç kez atlanır. Bazı Türk bölgelerinde ise bu ritüel, suyun üzerinden atlama şeklinde olur.

Hız. Ali'ye bağlılıkta aşırı giden bazı Şii gruplar, İsmailîlerin etkisiyle Hız. Muham-med'i Tanrı'nın görünüşü, Hız. Ali'yi de içi ve gerçekliği kabul etmişlerdir. Zaman içerisinde bu düşünce felsefi içeriğini kaybederek “Allah-Muhammed-Ali” üçü birdir, şeklindeki tevhit inancına dönüşmüştür. Kimi Alevî topluluklarında güneş Muhammed, ay Ali ve Zühre Fatma olarak²² üçlü bir sembolizme gidilmiştir. Ayrıca Alevî ve Bektaşîlerde yola giren tüm taliplerin “eline-diline-beline” sahip olacaklarına dair söz vermeleri kuralına dayanan üçlü bir hayat felsefeleri söz konusu olmakla beraber²³ Bektaşîlerde

²⁰ Ayşe Başçetinçelik, Adana Halk Kültüründe Kısmet Açma, http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_3/bascetincelik.php

²¹ Başçetinçelik, agb.

²² Çoruhlu, s. 221.

²³ Coşkun, s.76-77.

“*telkin, libas, ahadiyyet*” olmak üzere üç mertebe vardır. Yine Alevî-Bektaşî inancında gayb âleminde üçlerden söz edilmesi,²⁴ Mevlevî derviş adayı önce çile çekmesi ve sonra mutfakta üç gün post üzerinde beklemesi, üç sayısının Anadolu’nun inanç dünyasındaki yerini göstermektedir.

Üç sayısı Divan ve Halk edebiyatı klasik aşk hikayelerinde üçüncü şahıs yani ağyar/rakip olarak görülür. Divan edebiyatında üçüncü kişiler olumsuz ve fitneci olarak kabul edilir. Halk hikâyeleri ve mesnevilerin ikili aşk hikâyelerinde üçüncü şahıs “ağyar” yani rakip olarak görülür ve ayırıcı, bozguna bir kişiliktir. Leyla u Mecnun’da İbni Selam, Mem u Zîn’de Beko, Hüsrev u Şirîn’de Şiruye, Kerem ile Aslı’da papaz aşıkların kavuşmasını engelleyen üçüncü şahıslardır.

4. KIRK SAYISI:

Kırk sayısı, büyük sayılar arasında en büyüleyicisi olarak Orta Doğu’da, özellikle de İran ve Türkiye’de yaygın biçimde kullanılır.²⁵ Yüklendiği anlamlarla birlikte kullanılan, taşıdığı çeşitli değerleri mitolojik dönemlerden ve kutsal dinlerden alan kırk, hazırlama ve tamamlama sayısı göreviyle karşımıza çıktığı gibi çokluk bildirme ifadesi olarak da kullanılmıştır. Hayatın her safhasına giren kırk sayısının çeşitli ritüellerde, büyü ve sihir yapımında²⁶ da kullanımı yaygındır.

Halk kültüründe birçok kullanımı olduğu gibi dinî alanda da yaygın bir kullanıma sahiptir. İslami inanışlara göre; Allah, Hz. Âdem’in çamurunu kırk gün yoğurmuştur. Hz. Muhammed, ilk vahiyi kırk yaşında almıştır. Dünyanın sonu yaklaştığında Hz. Mehdi, kırk yıl yeryüzünde kalacaktır. Yeniden dirilişte gökler, kırk gün boyunca dumanla kaplanacaktır. Bu diriliş kırk yıl sürecektir.

Kırk sayısı, çeşitli vesilelerle Kur’an-ı Kerim’de dört yerde geçmektedir. Bakara suresi 51. ayette Hz. Musa’nın Sina Dağı’nda kırk gün tutulduğu anlatılır. Maide suresi 26. ayette yoldan çıkmış Yahudi kavme, mukaddes yerlere girmeleri kırk yıl haram kılındığından bahsedilir. Araf suresi 142. ayette Hz. Musa’ya Sina Dağı’nda verilen kırk günlük süreye değinilir ve Ahkaf suresi 15. ayette ise kişinin kırk yaşına geldiğinde olgunlaşacağından kendisine

²⁴ Nilgün Çıblak Coşkun, *Tahtacılar Üç Sayısı ve Üçleme*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırmaları Dergisi, 2010/56, s. 74.

²⁵ Schimmel, s.265.

²⁶ Güvenç, s. 95.

peygamberlik verilmesi, ona ilk bağlananların 40 kişi olmasından bahseder. Ayrıca malın kırkta birinin zekat verilmesi Müslümanlara farz kılınmıştır. Schimmel'e göre İslami gelenekte kırk sayısının bu kadar önemli olmasının diğer bir sebebi de Hz. Muhammed'in adında bulunan "mim" harflerinin sayısal değerinin 40'a karşılık gelmesidir.²⁷

Sözlü anlatım geleneğinin bir türü olan masallarda anlatıcı, masalın bazı yerlerine sayı ve renk bildiren, zaman ve yerle ilgili formelleri de ekleyerek ifadeye kuvvet kazandırmaya çalışır. Masallarda ifadeyi kuvvetlendirmek amacıyla sayılara özellikle yer verilmiş ve bu sayı şu durumlar için kullanılmıştır: "Zamanla ilgili olanlar (40 gün, 40 gece, 40 yıl), insanla ilgili olanlar (40 harami, 40 vezir, 40 şehzade, 40 kız, 40 cariye)²⁸, para ile ilgili olanlar (40 altın, 40 lira, 40 beşlik), mekân ile ilgili olanlar (40 oda, 40 göze, 40 basamak) eşya ile ilgili olanlar (40 cezve, 40 anahtar) şeklindedir.²⁹ Bu sayı masalların yanı sıra destanlarda, Aşık geleneğinde ve halk hikâyelerinde de formülistik sayı olarak sıkça kullanılmıştır.

Türk destanlarından Manas, Cengiz-name, Köroğlu ve Saltuk Buğra Han gibi destanlarda çok yaygın olarak görülen "kırk yiğit ve kırk kız" motifi yukarıda belirttiğimiz formülistik sayı kullanma geleneğinin bir tezahürüdür. Destanlarda kırk yiğit ve kırk kız motifinden başka kırk sayısının farklı kullanımları da dikkat çekmektedir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde, Boğaç'ın yarısı kırk günde iyileşir, şenlikler kırk gün kırk gece yapılır, kırk yerde otağ kurulur, Emren'e kırk kişinin kuvveti verilir. Deli Dumrul, köprüden geçmeyenlerden kırk akça alır.³⁰ Ayrıca bu sayı, âşıklar tarafından toplumun bu sayıya yüklediği maddi ve manevi anlamlara uygun olarak kullanılmıştır. Alevi-Bektaşî âşıklar *Kırklar*, *Kırklar Meclisi*, *Kırk Budak* vb. gibi Alevi-Bektaşî kültürüyle alakalı kavramları şiirlerinde sıklıkla kullanmışlardır.

Kırk sayısı deyim ve atasözlerinde de sıkça kullanılmıştır. Kırk fırın ekmek yemek, kırk anahtarla doğmuş, kırk evin kedisi, kırk kapının mandalı, kırk katır kırk satır, kırkından sonra azanı teneşir paklar; kırk gün günahkâr, bir gün tövbekâr; kırk derviş bir sofrada yemek yer, iki padişah bir ülkeye sığmaz; bir kahvenin kırk yıl hatırı olur gibi deyim ve atasözleri kırk sayısı etrafında oluşturulmuştur.

²⁷ Güvenç, s. 89-90.

²⁸ Sagıp Atlı, *Kastamonu Masallarında İnanç ve Adetler*, CBÜ S. Bilimler Dergisi Yıl:2011, C: 9, S:2, s.397.

²⁹ Güvenç, s. 91.

³⁰ Güvenç, s. 92.

Kırk sayısı ile ilgili var olan inanış, modern Türk edebiyatında da bazı eserlere yan-sımıştır. Tarık Buğra'nın *Gençliğim Eyvah* romanında karşı gücü, kişiler düzleminde temsil eden İhtiyar'ın gizli niyetleri sayı sembolizminden yararlanılarak verilir. Delikanlı'yı gizli emelleri için kullanmaya çalışan İhtiyar'ın planının son aşaması "kırkinci oda" ile sembolize edilir. Genellikle kritik zamanların ifadesinde kullanılan kırk sayısı, "arınmanın ve yaşam aşamasının tamamlanışı"³¹ olarak değerlendirilir. Bu yüzden İhtiyar, Delikanlı'ya kırkinci odayı göstermeden, onu elinden kaçırmak istemez. Romanda ise, kırkinci odaya gelmeden önce yaşanan süreç, İhtiyar'ın, hedefine ulaşmak için bekleme ve hazırlanma dönemine işaret eder.³²

Kırk sayısı, tasavvufi terminolojide olgunlaşma sayısıdır. Abdalların sayısını genelde kırk olarak belirtilir. Bunların 22'sinin Şam'da 18'inin Irak'ta ya da 22'sinin erkek 18'inin kadın olduğuna inanılır. Alevilik ve Bektaşilik geleneğinde dört kapı ve kırk makamla kulun Tanrısına yaklaşacağı inancı vardır. İnanişâ göre bu kırk makamdan birisi dahi eksik olursa ibadet tam olmaz. Hacı Bektaş-ı Veli, şeyhinin dergâhında üç yıl hizmet ettikten sonra, şeyhinden emanetleri ve icazeti alır. Şeyhi ona kırk yıl hüküm verir ve onu Anadolu'ya yollar. Yunus Emre, Taptuk Emre'ye 40 yıl hizmet etmiştir. Abdal Musa, Kaygusuz Abdal'ı kırk neferle Mısır'a ve hacca göndermiştir. Özellikle dünyayı idare eden ve kırklar olarak bilinen halk erenleri tasavvufta bir hayli anılmaktadır. Alevi Bektaşi inanışına göre, Hz. Ali kırklar meclisinin başındadır ve kırklar meclisi, kırklar şerbeti, kırklar meydanı gibi deyimler hep bu kaynağa aittir. Nefis tezkiyesi için çekilen inzivanın 40 gün sürmesi kırk sayısının tasavvufî açıdan önemine işaret eder. Kırk sayısının "erbain", "çile" gibi tasavvufi terimlerle de değeri artmış ve bu anlamlarıyla şiirlerde sıklıkla kullanılmıştır.

Kırk sayısı ülkemizde dilekler için de kullanılan bir sayıdır. Kırk kişiden para toplama pratiği olarak bilinen bu dilek tutma ve kısmet açma, kırk kişiden toplanan para ile alınan yüzüğü genç kızın parmağına takması, kırk kişiden toplanan para ile alınan yorganın, kısmeti kapalı genç kızın üzerine bir geceliğine örtülmesi, kırk kişiden toplanan parayla alınan kolyenin hacca giden birisine verilerek orada bulunan akarsuya atılması uygulamaları halk kültüründe sıkça görülen davranış kalıplarındandır. Bu pratiklerde, bir yandan halk kültüründe kutsal kabul edilen kırk sayısından yararlanılırken, diğer yandan da

³¹ Schimmel, s.268.

³² Yılmaz, s.51.

dilekte bulunan kişi, para istediği kırk kişiye gerçekleşmesini istediği dileğini duyurmaktadır. Böylece, bu dileği öğrenen kırk kişiden biri, belki de bu dileğin gerçekleşmesine doğrudan katkıda bulunacak veya vesile olacak, kısmetinin açılması için para toplanan kıza veya kişiye kısmet olacaktır.³³

Sayıların halk inanışlarındaki bir diğer önemli yeri ise büyülerde kullanılmasıdır. Öyle ki, büyüsel bir pratikte belli bir sayı adedinin yerine getirilmemesi başarısızlığın nedeni olarak ileri sürülür. Birçok batıl inancın ve büyüsel pratiğin bünyesinde yer alan değişik değerlerde sayılar vardır. Bu sayılar içinde kırk'ın önemli bir yeri olup bu sayının büyüsel ve mistik bir güç olduğuna inanılır.³⁴ Kırk dükkân süprüntüsü adı verilen eski İstanbul inanışında kırk dükkândan toplanan süprüntüler, çörekotuyla karıştırılıp tütsü yapılır ve bunun nazara iyi geldiğine inanılırdı.³⁵

Halk inanışında doğumdan sonra kırk günlük sürenin içinde bulunan anne ve bebeğe "kırk" denir. Kırk çıkması, anne ve bebek için önemli bir olay olarak bilinmektedir. İnanışa göre, çocuk ayaklarını basmazsa ve gelişmezse buna "kırk bastı" denir. Kırklı çocuğun elbise ve bezlerinin suyunun dışarı atılmayacağına ve anneye çocuğun çeşitli tehlikelere maruz kalabileceğine inanılır. Bu duruma göre tedbirler alınarak bu kırk günlük sürenin bitiminde "kırklama" adı verilen bir törenle anne ve çocuk hamamda yıkanır.³⁶ Ölünün kırkında ise ölen kimse mezarı başında anılır, Kuran ve mevlit okunarak helvayla ekmek dağıtılır.

5. SONUÇ

Matematiksel değerlerinin dışında yüklendiği simgesel anlamlarla kullanılan ve taşıdığı çeşitli inançları, mitolojik dönemlerden ve dinlerden alan bir, üç ve kırk sayıları halk kültüründe değişik anlam ve yorumlara büründürülerek kullanılmıştır. Hayatın her safhasına giren bu sayıların çeşitli törenlerde, tedavi etme, nazardan koruma, büyü ve sihir yapımında kullanıldığı gibi edebi ürünlerde anlatımı güçlendirmek, anlatıma renk katmak, var olanı abartarak anlatmak amacıyla bu sayılara toplum tarafından yüklenen anlamlardan yararlanma yoluna gidildiği görülmektedir.

³³ Başçetinçelik, agm.

³⁴ Güvenç, s.88.

³⁵ Cebecioğlu, s. 372.

³⁶ Selma Ergin, *Bulgaristan İslimye İli Kazan İlçesi Türk Halk Kültüründe "Kırklama" Geleneği*, <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBİLİM/selma-ergin-kirklama.pdf>.

6. KAYNAKLAR

- Atlı, Sagıp, "Kastamonu Masallarında İnanç ve Adetler", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* Yıl:2011, Cilt: 9, Sayı:2
- Başçetinçelik, Ayşe, "Adana Halk Kültüründe Kısmet Açma",
http://turkoloji.cu.edu.tr/_CUKUROVA/ sempozyum/ semp_3/bascetinçelik.php
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvufi Terimler Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2005.
- Çıblak Coşkun, Nilgün, "Tahtacılar Üç Sayısı ve Üçleme", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 2010/56.
- Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2010.
- Durbilmez, Bayram, "Nahçıvan Türk Halk İnanışında Mitolojik Sayılar", *Turkish Studies Volume 3/6 Fall 2008*.
- _____, "Kırım Türk Halk Anlatılarında Sayı Simgesi", *Milli Folklor*, 2007, Yıl: 19, Sayı: 76.
- Ergin, Selma, Bulgaristan İslimye İli Kazan İlçesi Türk Halk Kültüründe "Kırklama" Geleneği,
<http://turkoloji.cu.edu.tr/ HALKBİLİM/selma-ergin-kırklma.pdf>.
- Güvenç, Ahmet Özgür, Kırk Sayısının Halk Edebiyatı ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme, *A.Ü. Türk Dili Araş. Ent. Dergisi*, Sayı: 41, Erzurum 2009.
- Olrik, Axel, *Halk Anlatılarının Epik Kuralları* Ankara 2003.
- Sakaoğlu, Saim, *Masal Araştırmaları*, Akçağ yayınları, Ankara 1999.
- Schimmel, Annemarie, *Sayıların Gizemi*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvufi Terimler Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1999.
- Yılmaz, Ebru Burcu, "Hikâye ve Romanlarda Sembol Dilinin Görüntüleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Bilig*, Kış 2011, Sayı:56.